

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературе – Language and literature teaching» ((<https://tilvaadabiyot.uz>))

<https://oak.uz/pages/4802>

2023-yil. 11-son

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot. uz

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Dilshod Kenjayev
Nizomiddin Mahmudov
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'liqin Saydaliyev
Barno Buranova
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulkayrov
Alijon Safarov
Madina Nuriddinova
Latifa Xudayqulova
Barno Kadirova
Nargiza Mirzayeva
Guli Shukurova
To'maris Butunbayeva
Рамзиддин Абдусаторов

Axborot hamkorimiz:

Muharrirlar:

Lutfullo JO'RAYEV
Bibimariyam RAHMONOVA
Oydin SHUXRATOVA

Sahifalovchi

Akmal FARMONOV

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45, (71) 233-03-67.
e-mail: til_adabiyot@umail.uz
veb-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

M U N D A R I J A

Nusratullo Jumaxo'ja. Alisher Navoiy – adabiy tilimiz asoschisi	3
Barchinoy Baymatova. Umumiy ovqatlanish muassasalari nomlariga doir	6
Maxsuda Saribayeva. Mumtoz asarlarni o'qitishda innovatsion yondashuv	8
Durdona Xudoyberganova. Konsept va u bilan bog'liq terminlar xususida	12
Kamoliddin Egamqulov. Janubiy O'zbekiston dostonchilik maktablarining o'ziga xos xususiyatlari	14
Mahina Axrorova. Abdulla Avloniy va Cho'lpon ijodida Navoiy an'analari	16
Azamat Atayev. O'zbek tilidagi ayrim arabiy o'zlashmalarining etimologiyasiga doir	19
Nodira Namidova. G'afur G'ulomning "Mening o'g'rigina bolam" hikoyasida umumxalq til uslubiga xos o'z badiiy ifoda	21
Ra'no Fayzullayeva. "Xamsa" hayratlari" – so'nmas e'tiqod ifodasi	23
To'ra tosh Muhammad Zarif. Hofiz Xorazmiy asarlarining matni tadqiqi	26
Gulzoda Uzoqova. Axloqiy, estetik dunyo qarashning barqarorlik va beqarorlik mohiyati	28
O.N.Rajabova. O'zbekiston - Fransiya munosabatlari va oliy harbiy ta'lim muassasalarida chet tillarini (fransuz tili) o'qitishda tabaqalashtirilgan yondashuv	30
Musobek Raximbayev. Ogahiy asarlari elektron lug'atini yaratishning lingvistik modeli	31
Barno Kadirova. Belgi bildiruvchi leksemalarning badiiy matnlardagi o'rni	35
Shaxodat Obidova. PISA xalqaro dasturining 8-9 sinfdagi o'quvchilariga ingliz tilida tanqidiy o'qishni o'rgatishdagi ahamiyati	36
Mustafo Osmanov, Hayotgul Eshmuradova. Peculiarities of linguistic branches and their theoretical classification	38
Jamila Asqarova, Zebiniso Rasulova. Sehrli ertaklarda kal obrazi va soch magiyasi bilan bog'liq qarashlar	40
Faridaxon Tursunova. Maktublar – epistolyar monologning eng go'zal ko'rinishi	42
Dilnoz Ollaberganova. Malala Yusufzoy va Xolid Husayniy asarlarida ta'lim va tarbiyaning o'rni	44
Zulxumor Ashurova, Mukarram Komilova. Mustaqillik davri bolalar she'riyatining pragmatolingvistik xususiyatlari	46
Mavzuna Davronboyqizi. O'quvchilarda integrallashgan til ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi	48
Adiba Musayeva. Bo'lajak chet tili o'qituvchilarining refleksiv kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik zaruriyati	50
Gulmira Tangriberdiyeva. Katta yoshlilarga xorijiy tilni o'qitishda psixologik yondashuv	52

Gulshoda Damirova. Chet tili o'qitish jarayonida pedagogik-psixologik xususiyatlar	54
Ozoda Nuraliyeva. Dialogik nutqda kod va uslub tanlovi	56
Mahmudova Yulduzxon. Abdulla Qahhorning dramaturgiya janridagi ijodining tahlili va uning o'zbek adabiyotiga o'tkazgan ta'siri	58
Aziz Latipov. Ingliz tilida yakuniy faza semantikasi va uning ifodalanishi	61
Gavharoy Isroiljon qizi. Turizm terminologiyasining pragmatik effektivligi	64
Zulxumor Sultanova. Xayyomning ruboiylari va B. A. Rosenfeldning tahliliy yondashuvlari	68
Daniyar Muminov. Development of south korean public schools	71
Baxtiyor Xolmuxamedov. Lug'atshunoslikda chastotali va alifboli lug'at tuzish tuzish masalasi	73
Mirzoxid Kenjayev. Ilovali konstruktsiya komponentlarining funksional xususiyatlari	75
Bobur Sharipov. Analysis of national-cultural semantics of stable latin language combinations when teaching a foreign language in conditions of bilinguism	77
Umida Azzamova. Using instructional words asmetonymical units in sport event description	79
Durdona Kamilova. O'zbek va ingliz tillarida biznes sohasi atamalarining lingvistik xususiyatlari	81
Dilobar Xurramova. Qo'shma so'z shaklidagi oqova suv va uni tozalash tizimi terminlari	83
Umida Mirsagatova. Chet tilini o'qitishda matn bilan ishlash usullari	85
Sitora Toshtemirova. Tilshunoslik va tibbiyot integratsiyasi	87
Shaxlo Shomurodova. Ko'chimlar semantik-stilistik xususiyatlarining nazariy asoslari	90
Gulchehra Obruyeva. Atoqli otlarning zamonaviy tilshunoslikdagi ahamiyati va nazariy asoslari	92
Dilnoza Buronova. Mumtoz adabiyotda badiiy uslubning namoyon bo'lishi	95
Munira Xudoyorova. Lutfiy qit'alari poetikasi	99
Islombek Aralov. Shevalarning o'rni va ahamiyati	101
Rayhona Tillayeva. O'quvchilarning tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirishda modulli ta'lim texnologiyalardan foydalanish usullari	103
Eldor Xusanov, Gulshanoy Isroilova. O'zbek shevalarida ayrim leksema va iboralar qo'llanilishining turlicha usullari	105
Oybek Xamdamov. Badiiy tarjimada tarixiylikni qayta yaratish	107
Zulaykho Juraeva, Mukhtasar Khasanova, Shohsanam Mamasolieva. Enhancing interactive lessons with brainstorming activities	109
Dilnavoz Yusupova. Mumtoz aruzshunoslik asoslari	111
Zoxira Xidraliyeva. Iqon shevasi hamda Alisher Navoiy asarlari tilida leksik moslik	115
Azimjon Majitov. Harbiy fanlarni o'qitish bo'yicha ilg'or davlatlardagi pedagogik yondoshuvlar	117
Shoxida Isakova. So'z ko'rki – maqol	120
Азиз Емаров. Аксиологические принципы отбора дидактического материала для проведения уроков русского языка	122
Ирина Ткебучава, Насибахон Тойчиева. Использование мультимедийных технологий для развития творческого мышления студентов	124
Майде Фомина. Вечно живие английские лимерики и их структуры	126
Шавкат Нишанов. Методика преподавания русского языка (РКИ)	128
Хуршида Максудова. Научно-методологические основы исследования эмоций и оценки как языковые категории	129
Нигора Каримова. Как время и пространство влияют на роман	130
Феруза Жумаева. Субстантивация как один из продуктивных типов транспозиции в русском и узбекском языках	131

Zoxira Xidraliyeva,
 Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti katta o'qituvchisi,
 filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

IQON SHEVASI HAMDA ALISHER NAVOIY ASARLARI TILIDA LEKSIK MOSLIK

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek tilining Iqon shevasiga bag'ishlangan bo'lib, unda *Alisher Navoiy asarlari* lug'ati hamda sheva leksikasidagi mushtarak so'zlar qiyosiy tahlillar asnosida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: adabiy til, sheva, lahja, leksik birlik, leksik qatlam, dialektal so'z.

Resume. This article is devoted to the Iqon dialect of the Uzbek language, in which, based on a comparative analysis, the dictionary of Alisher Navoi's works and similar words in the vocabulary of the dialect are described.

Keywords: literary language, dialect, lexical unit, lexical layer, dialectal word.

Резюме. Данная статья посвящена Иканскому диалекту узбекского языка, в котором на основе сравнительного анализа описываются словарь произведений Алишера Навои и аналогичные слова в лексике диалекта.

Ключевые слова: литературный язык, диалект, наречие, лексическая единица, лексический слой, диалектное слово.

Bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrda globallashuv jarayoni dunyoning barcha tillari kabi mahalliy shevalarga ham o'z ta'sirini o'tkazayotgani barchaga ma'lum. Shunga qaramay shevalardagi ayrim dialektal leksemalar ma'lum darajada turg'un ekanligini, faol qo'llanishda davom etayotganligini kuzatish mumkin.

Quyida *Alisher Navoiy asarlari* tili hamda Iqon shevasi leksik tarkibida uchraydigan dialektal so'zlardagi leksik-semantik moslik fikrimizni tasdiqlaydi. Albatta, bunda mushtarak so'zlar ba'zi o'rinlarda kichik fonetik o'zgarishlarga uchraganligi, ayrim so'zlarning semantik jihatdan torayishi yoki kengayganligi kuzatiladi, ammo leksik birliklardagi asosiy semalar saqlanib qolgan.

amraq ~ biror kishiga ko'proq bog'lanib qolish, ayniqsa, yosh bolalarning onasiga, opasiga, buvisiga qattiq bog'lanishi: **ajto:s'iya amraq** Iqon (Iqon); **amraq** ~ do'stlik, ulfat, ovunchiq (NAL. 46); **a:jmanda qa:dim** iborasi mavjud. Ushbu ibora bexabar qolish, o'ziga tegishli narsadan bebahra bo'lganda qo'llanadi. Ba:rimni qo:lim bilam be:p, a:jmanda qa:b o:tiripma (Iqon); **ajman** ~ a. Arabistonda bir joy nomi: Vodiya Ayman. (NAL.1972. 37). **bi:jläs** ~ egalik qilish, xo'jayinlik qilish: ö:jni bi:jläp o:tiripma ~ Uyga egalik qilib o'tiribdi (Iqon); **biylamak, bilamak** ~ qayramoq, o'tkirlamoq: tig' bilamak ~ tig' qayramoq (NAL.1972. 117); **bolamaq** ~ atala: A:ldin, to:yyan äjällärgä qirq kün **bolamaq** içirgän ~ Avval, tuqqan ayollarga qirq kun atala ichirishgan (Iqon); **bulomoy** ~ bulamiq (ovqat): **Sortlar bulomoyni turkcha ayturlar** (NAL. 135); **mu:rt** ~ mo'ylov: Kama:lbe:k dä:däm mu:rtini **a:b tašasa, ta:nimappa** (Iqon); **burut** ~ f. mo'ylab, murut (NAL. 137); **gära:n** ~ quloyi oyir, kar (Iqon); **garan** ~ f. og'ir, vazmin: **Garon sang** – Toshi og'ir, vazmin. (NAL. 159); **kizläš** ~ yashirmoq: Sä:tini kizläp qo:jdım; Ajaq kä:jimini kizläp qo:jdım, **ke:dämmäjdı** (Iqon); **gezlamak, kezlamak** ~ bekitemoq, jaširmoq (NAL. 142; 372); **da:v** ~ 1. Do'q-po'pisa: A:vi jü:rsäjä, da:vi jü:rmäjdı; 2. Dushmanlashish, aytishish: I:kkisi da:jım da:vlašya:nı da:vlašya:n (Iqon); **dov** ~ shatranj, qimor kabi o'yinlarda va urushda ikki tomonning navbat so'rashi; talashish. (NAL. 195); **itmäk** ~ yo'qotmoq: I:tmä:giñni üzämä (ibora) ~ Yo'q qilaman (Iqon); **itmak** ~ yo'qolmoq (NAL. 286); **käpänäk** ~ ustki kiyim: 1. Kä:pän kä:jgän kä:mäjdı, **käpänäk** kä:jgän kä:lädi. 2. Qo'y, echkilarda bo'ladigan kasallik (Iqon); **kapanak** ~ jundan qilingan ustki kiyim, jul (bosma) chakmon; darveshlarning jul kiyimi (NAL. 304); **ke:sövgı** ~ kosov (Iqon); **ko'sav** ~ o't kovlaydigan asbob, kesov, kosov (NAL. 328); **mügüz**: Si:riñ bi mügüzi siñyan äkä (Iqon); **munguz** ~ shox (NAL. 413); **mo:ndı** ~ katta ko'za (xum) (Iqon); **mo'ndu** ~ sopol ko'zacha (NAL. 443); **a:mıtqa** ~ aralash: a:mıtqa maj (Iqon); **omixta** ~ f. aralash, aralashtirilgan, qorishtirilgan. (NAL. 448); **ta:ba** ~ tova. 1. Oshxona jihozi; 2. O'choqning qozon qo'yiladigan pishirilgan loy bilan qalin suvalgan qismi: **Ta:banı** su:(v)ap qo:jdım (Iqon); **toba** ~ f. tava (non va quymoq kabi narsalar pishirish uchun yasalgan cho'yan lagancha) (NAL. 610); **taz** ~ toz, **kal**: Ba:šında çeş qa:maj, taz o:psa (Iqon); **toz** ~ Boshida tuki yo'q, kal. (NAL. 610); **tuzluq** ~ tuz idishi: Tu:zıñı i:çip tu:zlıyıya tüpürmä (Iqon); **tuzluq** ~ tuz idishi (NAL.1972. 615); **olta:n** ~ oyoq kiyimning qismi: Ö:zgä ju:rtta sulta:n o:yuçaj, ö:z ju:rtında **o:lta:n o:** (Iqon); **ultong** ~ charm, etik charmi, ulton (NAL. 624); **u:tış** ~ yutmoq: O:jında bizär u:tıq (Iqon); **utmoq** ~ yutmoq (NAL. 627); **u:ma:š** ~ taom turi: Ke:škä u:ma:š a:š qı(l) (Iqon); **umoch** ~ qattiq xamirni suvga uvalab pishirilgan suyuq ovqat (NAL. 625); **uçiptı** – vafot etmoq, jannati bo'lmoq: ikki-üş **a:jlıq** ba:lası u:çiptı (Iqon); **uçmoq** ~ jannat (NAL. 628); **xi:jra** ~ tentak, axmoq (Iqon); **xijra** ~ qamashgan. Qorong'i bosgan, so'nik, xira; 2. Hayron, shoshgan (NAL. 653)

čibin ~ pashsha: čibini hä:jdä (Iqon); **čibin** ~ chivin, qora pashsha (NAL. 679); **šal** ~ ipak: Šal kö:jnäk kä:jıptı. Šal joma:l ta:qıptı (Iqon); **šol** ~ yungdan to'qilgan kiyim; ro'mol, o'rama (NAL. 700); **ä:käži, ä:käži-siñil** ~ opa, opa-singil: Ä:käži-siñil je:täkläšip ke:ba:re:ssılar? (Iqon); **egachi; egachi-singil** ~ opa; opa-singil: (NAL. 706);

e:n ~ egin, yelka: *E:ninā* issiyra:q nā:sā kā:j, kün sa:(v)uq. (Iqon); **egn** ~ tan, badan, kishining gavdasi, usti (NAL. 706); **āñāk** ~ iyak: āñāgīnā sūjāmmā (Iqon); **engak** ~ iyak (NAL. 708); **āskārmāk** ~ esga olmoq: *Ö:ziñā* jaxši nā:sā aya:nda, me:nijām ā:skārgā:jsā (Iqon); **eskarmak** ~ esga olmoq, eslamoq (NAL. 709); **et** ~ go'sht: *Ta:yan* et be:bāripti; **Avqa:tqa** etni a:jdaq sa. (Iqon); **et** ~ go'sht. (NAL. 710); **ju:druq** ~ musht: judruqlap urdi, judruqladi (Iqon); **yumrug', yumruq** ~ musht (NAL. 712); **jo:yiřiš** ~ xamir qorish. *Ba:šmaltaqqa* xamirni qa:ttiğ qip jo:yiři (Iqon); **yug'rulmoq** ~ qorishtirilmoq (NAL. 712); **ölčāk** ~ sutni o'lchash uchun daraxtning novdasidan tayyorlangan predmet: *Tā:všik* bügün bizārdā, *Sa:bišya* e:t ö:lčāknijām ā:kkirsi (Iqon); **o'lchak** ~ o'lchov (NAL. 720); **oñališ** ~ o'nlanish. *A:ldiñyi* sapar kō:rgānimdin rasa: oñalipti(Iqon); **o'ng'almoq** ~ tuzalmoq, sog'aymoq (NAL. 720); **o:ñaj** ~ yengil, **oson**: o:ñaj i:š; o:ñaj jo:l(Iqon); **o'nyay** ~ oson (NAL. 720); **örtānmāk** ~ 1. Kuymoq. 2. Azoblanish: *Örtānip* ö:liš; *Örtāngān* jūrāgimni örtāmā (Iqon); **o'rtanmak** ~ kuymoq (NAL. 721); **o:t** ~ olov: **o:t ja:qfi** (Iqon); **o't** ~ olov (NAL. 722); **o:tayasi** ~ oila boshlig'i: *O:tayasi*, siz bi nā:sā de:ñ; **o'tog'a** ~ boshga taqiladigan jig'a (NAL. 722). **ö:tük** // **ö:tik** ~ etik: *ki:giz* ö:tük, *re:ziñkā* ö:tik (Iqon); **o'tuk** (NAL. 723); **ö:ški** ~ echki: *ö:škinin* sū:di, *ö:škinin* e:ti (Iqon); **o'chku** ~ 1.echki. 2.kiyik. 3. tog' echkisi (NAL. 723); **ö:čik** ~ o'chgan: *Ö:jdā* he:škim jo:q, *u:š* ö:čik (Iqon); **o'chuk** ~ o'chgan, so'ngan: **Vale ul yotib, andoqkim** o'chuk sham (NAL. 723); **ola:q** ~ ulochqa: *Ö:škinin* ba:lasī ola:q dejiłādi (Iqon); **o'g'loq** ~ echki bolasi (NAL. 723); **qa:baq** – 1. qovoq: *Qa:bayidin* qa:r jayadi; 2. oshqovoq: *Qa:baq* piširip qo:jdīm (Iqon); **qabaq, qaboq, qabog'** ~ qovoq (ko'z bilan qosh oralig'i) (NAL. 725); **qavala(moq)** ~ quvlamoq: *A:ldiñya* sa:p, qavala; **qavlamog'** (NAL. 726); **qadaq** ~ oyoq yoki qo'lnin qavarishi: *A:jayim* qadayo:p, *jürā:mmājmā*. **qadog'** ~ qabariq (oyoqda) (NAL. 726); **qursa:q** ~ qorin (arxaiklashgan) *Ta:r qursa:qta* ja:tišyammis (Iqon); **qursog'** ~ qorin: **Bahr arodur maskani bo'lg'oy balig'ning** qursog'i (NAL. 746); **qo:naq** ~ tovuqlar qo'nib o'tiradigan joy: *Qo:naqqa* čiqqan ta:(v)uqdaq o:tiři:psa (Iqon); **qo'nalg'a** ~ qush qo'nadigan joy; umuman qo'nar joy (NAL. 748); **qo:biz** ~ cholg'u asbobi (ibora tarkibida saqlanib qolgan): *Mān ni de:jmä*, **qo:bizim** ni de:jdi (Iqon); **qo'buz, qo'puz** ~ *Ma'lum* cholg'u asbobi (NAL. 747).

Xulosa qilish mumkinki, Alisher Navoiy asarlari leksikasi va sheva leksikasi qiyosiy tahlili Iqon shevasi leksikasida olti asrlik leksik birliklarning aksariyati bugun ham aynan va qisman fonetik o'zgarishlar bilan faol iste'molda ekanligi, ayrimlarining hosila ma'nolarda qo'llanayotganligi, uning eski o'zbek tili xususiyatlarini yaxshi saqlagan lisoniy manbalardan biri ekanligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Nodirabegim, 2021.
2. Ўзбек шевалари лексикаси. – Тошкент: Фан, 1966.
3. Ўзбек шевалари лексикаси. – Тошкент: Фан, 1991.
4. Фозилов Э. Алишер Навоий асарлари луғати. – Тошкент: Niso Poligraf, 2013.
5. Ashirboyev S. Alisher Navoiy asarlari tili va Andijon shevasi // O'zbekiston. Til va madaniyat jurnali. –Toshkent: 2020. №1. –B. 6-16.
6. Khidralieva Z. Some lexemes in Iqan in the comparison to the original turkic words in "Devonu lug'atit turk"// Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities ISSN: 2249-7315 Vol. 12, Issue 05, May 2022 SJIF 2022 = 8.625 (Impact factor SJIF 2022 = 8.625).
7. Turdialiev A. Denov qarluqlari shevasida kelishiklarning qo'llanishi. – Termiz. J//Filologik tadqiqotlar: Til, adabiyot, ta'lim. 2002. 7-son. – B. 25-28.
8. Khidralieva Z. Features of the plural form of Iqan dialect //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) ISSN: 2278-4853 Vol 10, Issue 4, April. (2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.699).